

-{DI⁴KÇA} Ulaş Biçimbiriminin Karşıolgusalılık İşlevi Üzerine

Selenay KOŞUMCU

Dr., MEB Denizli Ar-Ge Birimi

selenayksmc@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-7969-9664

Makale Başvuru Tarihi : 04.09.2024

Makale Kabul Tarihi : 08.10.2024

Makale Yayın Tarihi : 25.10.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.13958518

Özet

Karşıolgusalılık (counterfactuality), gerçekleşmemiş durumları ya da gerçekliğe aykırı fikirleri sunma şeklini ifade eder. Bu, olgusal dünyada gerçekleşen ya da gerçekleşmesi kesin olan koşulların değişenlerinin ne olacağını düşünmek demektir. Başka bir deyişle, gerçekleşmemiş ne olurdu? (what if?) kurgularını keşfetmek anlamına gelir. Karşıolgusal dünya, olgusal (factual) ve olgusal olmayan (non-factuality) dünyadan farklı olası bir dünyayı temsil eder. Gerçek kabul edilmeyen durumları ifade etmesi bakımından olgusal dışı ile benzerlik gösterse de önermenin olgusal durumuna karar verilmeyen belirsiz durumu sebebiyle farklılık göstermektedir. Bu bakımdan karşıolgusalılık belirli bir olgunun karşısında dururken, olgusal olmayan olgusallığın karşısında durmamaktadır. Alanyazında karşıolgusalılık koşul tümceleri özelinde ele alınmıştır; ancak {-DI⁴KÇA} biçimbiriminin karşıolgusalılık bildiren tümcelerine değinilmemiştir. Bu çalışma {-DI⁴KÇA} ulaş biçimbiriminin koşul ve varsayım başta olmak üzere çeşitli işlevlerine ve kullanıldığı tümcelerdeki karşıolgusalılık durumlarına odaklanmakta, Türkçe tümcelerdeki karşıolgusalılık bildirimlerinin tanımlanması, anlamsal açıdan incelenerek karşıolgusal kabul edilme gerekçelerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Kuramsal çerçeveye yer verilerek biçimbirimin diğer işlevlerine yönelik açıklamalar yapıldıktan sonra karşıolgusallıkla ilgili önermelerdeki kullanım ve işlevleri ele alınmaktadır. Bu biçimbirimin kullanıldığı karşıolgusal tümcelerin yazı dilindeki örnekleri, Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), Türk Sözlükbilimi Derlemi (TSD) ve e-kitaplar kullanılarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Karşıolgusalılık,
olgusal dışı,
ulaş biçimbirimi,
{-DI⁴KÇA}

-{DI⁴KÇA} On the Counterfactuality Function of the Gerund Morphology

Abstract

Keywords:

Counterfactuality,
non-factuality,
gerund morpheme,
{-DI⁴KÇA}

Counterfactuality refers to a way of presenting unrealized situations or ideas that are contrary to reality. It means thinking about what would happen if conditions in the factual world were to change from what has happened or is certain to happen. In other words, it means exploring unrealized what if? The counterfactual world represents a possible world that is different from the factual and non-factual world. Although it is similar to non-factuality in the sense that it refers to situations that are not accepted as factual, it differs from it in that the factuality of the proposition is undecided. In this respect, counterfactuality stands in opposition to a particular fact, while nonfactuality does not stand in opposition to factuality. In the literature, counterfactuality has been discussed in terms of conditional clauses; however, counterfactual clauses of the morpheme {-DI⁴KÇA} have not been addressed. This study focuses on the various functions of the gerund morpheme {-DI⁴KÇA}, especially condition and assumption, and the counterfactuality in the sentences in which it is used and aims to witness the counterfactuality statements in Turkish sentences, to analyze them semantically and to reveal the reasons for their acceptance as counterfactual. After the theoretical framework and explanations on the other functions of the morpheme, the use and functions of the morpheme in propositions related to counterfactuality are discussed. Examples of counterfactual sentences in written language in which this morpheme is used were identified using the Turkish National Corpus (TUD), Turkish Lexicography Corpus (TSC) and e-books.

GİRİŞ

“Bir konuşurun (dünyada) olup bitenler hakkında bildirimde bulunduğu tümceler *olgusal* (factual) olarak nitelendirilir.” *Olgusal olmayan* (nonfactual) tümceler ise olgusal tümcelerden farklı olarak gerçeklik değeri taşımamakta, bu tümcelerdeki eylemlerin olgusallıkla örtüştüğüne dair kesinlik bulunmamaktadır. *Karşıolgusalılık* (counterfactuality) için ise bir tümcedeki eylemin tam tersinin olgusal olması tanımı yapılmaktadır (Denizer, 2023: 7).

i. olgusal

[Sonuçlar açıklanmış].

KPSS’yi kazandım.

ii. olgusal olmayan

[Sonuçlar açıklanmış].

KPSS’yi kazanmış olabilirim.

iii. olgusal olmayan+ karşıolgusal

[Sonuçlar açıklanmış, puan yeterli değil].

Keşke KPSS’yi kazansaydım.

i., *ii.* ve *iii.* tümcelerinde eylem aynıdır ‘kazan-‘; ancak bu tümceler arasında yalnızca *i.* tümcesinde bu eylem olgusallık değeri kazanmıştır yani eylem gerçekte örtüşmekte, dünyada olup biten hakkında bildirimde bulunmaktadır. *ii.* tümcesi olasılık ilettiği için olgusal olmayan, *iii.* ise olgusal olmamakla beraber tümcedeki eylemin tam tersinin olgusal olduğunu ileten bir dilek tümcesidir. Olgu hakkında *önvarsayımsal* (presuppositional) olarak “sınavın kazanılmadığı” bilgisini iletmektedir ve karşıolgusalılık¹ örneğidir.

Türkçede *keşke*, *eğer* gibi sözcüksel işaretleyiciler karşıolgusal bildirimler oluşturmaktadır.² Ancak bazı durumlarda bu işaretleyiciler *sezdirime* dayalıdır, asıl rolü biçimbirim işaretleyicileri üstlenir. Alan yazında *karşıolgusalılık* denildiğinde akla ilk olarak *koşul tümceleri*³ gelmektedir ve sıklıkla kullanılan biçimbirim öğeleri *-sAydı*, *-sAymış*, *-(y)Aydı*, *-(y)Aymış*, *-sA*, *-AcAkDI*, *-ArDI*, *-AmAz-DI*, *-mAz-DI*, *-Abil-Ar-DI* olarak ifade edilmektedir (Üzüm, 2020: 125-126). Bu çalışmada, diğer işlevlerinin yanında *karşıolgusalılık* da bildirdiği düşünülen *-{DI⁴KÇA}* ulaç biçimbirimi ele alınacaktır.

1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı, Sınırlılıkları, Yöntemi

-{DI⁴KÇA} ulaç biçimbiriminin *Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)*⁴, *Türk Sözlükbilimi Derlemi (TSD)*⁵ ve *e-kitaplar*⁶ dan hareketle yazı dilindeki örneklerinin ele alınacağı çalışma kapsamında *-{DI⁴KÇA}* biçimbiriminin hangi bağlam ve işlevlerde kullanıldığının tanıklanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın biçimbirimle ilgili art zamanlı tespitler ve genellemeler yapmak gibi bir hedefi bulunmamaktadır.

Alanyazında *karşıolgusalılığı* konu edinen araştırmaların çoğunluğu *koşul işaretleyicileri* kullanılan tümceler özelindedir. Çalışma, derlem tabanlı olması ve karşıolgusalılığın *-{DI⁴KÇA}* ulaç biçimbirimi üzerinden değerlendirilmesi bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Örneklem işlevsel özelliklerin çeşitliliğinin gözlemlenmesi bakımından zengin veri sunmaktadır. Tanıklanan örneklerden hareketle istatistiksel veriler sunulmayacak, edimbilimsel işlevler örneklerle betimlenecektir.

2. Karşıolgusalılık

Olgusal ve olgusal olmayan (olgusalılık dışı) dünyadan farklı, olgusal bir dünya olarak yorumlanamayan olası bir dünya *karşıolgusal dünyadır*. Her ikisi de gerçek kabul edilmeyen durumları ifade ettiği için *olgusalılık dışı* dünya ile karıştırılabilir. Bir tümce, eğer tümcedeki eylemin tam tersi olgusalsa *karşıolgusaldır*.⁶ *Olgusalılık dışı*, önermenin

¹ Karşıolgusalılığın ayırt edici özelliği olarak yapılan farklı adlandırmalar için bk. *ikili anlam* “dual meaning” (Kulakova ve Nieuwland 2016: 50’den akt. Denizer, 2023: 9), *ters uçluluk* “polarity reversal” (Van linden ve Verstraete 2008:1866’dan akt. Denizer, 2023: 9).

² Karşıolgusal ifadelerin Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren kullanıldığı görülür. Köktürkçedeki karşıolgusalılık bildirimlerini Tekin *Gerçeğe Aykırı Şartlar* başlığında değerlendirir (2016, s.192). *KT K 10 kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz* (Kül Tegin olmasaydı hepimiz ölecektiniz) (Üzüm 2020: 125).

³ Koşul tümcelerinin genel özelliğinin *sonuç tümcesinde* belirtilen durumun *öncül tümce(ler)*de belirtilen koşullarda geliştiğini iletmek ya da tam tersi olarak *öncül tümce* ile bir varsayımda bulunup bunun *sonuçlarını* tahmin etmek olduğu söylenebilir. Ancak elbette yalnızca bu işleve indirgemek eksik olacaktır (Denizer, 2023: 69)

⁴ [TUD \(tmc.org.tr\)](http://tmc.org.tr) (Erişim Tarihi 15.09.2024)

⁵ Boz, E., Bozkurt, F., & Doğru, F. (2018). Corpus-based research on terminology of Turkish Lexicography (CBRT-TURKLEX). *Lexikos*, 28, 428-439.

<http://tsd.ogu.edu.tr/index.php> (Erişim Tarihi 15.09.2024).

⁶ Alanyazındaki farklı adlandırmalar için bk. *olgusalılık karşıtı* (Aygen-Tosun 1997), *gerçek karşıtlığı* (Ruhi vd. 2000); psikoloji, bilişsel dilbilim ve felsefe alanlarında *karşıolgusal düşünme* “counterfactual reasoning” (Özsoy 2018: 3), *karşıolgusal usamlama*

olgusallık durumuna karar veremez ve belirsiz durumdayken; *karşıolgusallık* belirli bir gerçekliğin zıttında yer alan, gerçek olmayan bir durumu anlatan ifadeler için kullanılır (Lyons, 1977: 795; Kumakiri, 2013: 166).

Eğer beni dinlemezsen hata yapacaksın! (olgusallık dışı-durum belirsiz).

Yukarıdaki önermenin olgusallık dışı olmasının sebebi, gelecekteki bir olaya atıfta bulunmasıdır. *Karşıolgusal* ifadelerde geçmiş zamana işaret edilmesi ve gerçeklik dünyasındaki bir olayın zıttında yer alması gerekmektedir. Geçmişteki bir olasılık ancak *karşıolgusal* bir yorumlamayı ifade eder (Kumakiri, 2013: 167). “*Karşıolgusallıkta*, konuşucu olgusal dünya hakkında kesin bilgi sahibidir ve ifade edilen olasılığın gerçekleşmesi mümkün değildir.” (Üzüm, 2020: 129).

Karşıolgusallık iki şekilde gerçekleşir: konuşma anıyla ilişkili olarak geçmişteki olası bir duruma işaret eden koşul tümceleri⁷ ve konuşanın var olan durumun tersini ifade ettiği arzu ve istek tümceleri⁸ (Iatridou, 2000: 231).

Karşıolgusal tümcelerde olgular, önvarsayımsal olarak ifade edilir ve bu olguların tersi iletilir. Konuşur, gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi mümkün olan *eylemler* hakkında varsayımda bulunmak yerine gerçekleşip gerçekleşmediğini bildiği bir *eylemin tersi* hakkında konuşursa *karşıolgusal* bir tümce üretmiş olur.

Aslan Demir (2008: 132), çalışmasında *keşke* ile kurulan *karşıolgusal* ifadelerle yer verirken *-sAydI*, *-sAymIş*, *-(y)AydI*, *-(y)AymIş* biçimbirimleriyle kullanılan *pişmanlık* anlamını ele alır. Üzüm (2020: 126), alanyazında *keşke* ve *eğer* sözcüksel işaretleyiciler dışında *karşıolgusal* bildirimler oluşturan biçimbirimsel unsurları *-sAydI*, *-sAymIş*, *-(y)AydI*, *-(y)AymIş*, *-sA*, *-AcAkDI*, *-ArDI*, *-AmAz-DI*, *-mAz-DI*, *-Abil-Ar-DI* ve kullanımlarını özetler. Denizer (2023: 2) ise, karşıolgusallığın koşul tümceleri dışında gözlemlenip gözlemlenmediği, karşıolgusal tümcelerin farklı türlerinin olup olmadığı ve karşıolgusal tümcelerde kullanılan işaretleyiciler ve özellikleri konularını değerlendirmiştir.

Bu çalışmada bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak *-{DI⁴KÇA}* ulaç biçimbirimi ele alınarak öncelikle işlevlerine yer verilecek, karşıolgusallık bildiren kullanımları tanımlanarak örneklerle tümceler anlambilimsel olarak incelenecektir.

3. *-{DI⁴KÇA}* Ulaç Biçimbirimi İşlevleri

Eylem kök ve gövdelerine getirilen eklerle geçici belirteç⁹ oluşturan yapılara *ulaç* denir. Alanyazında *ulaç ekleri* olarak verilen basit yapı ekler *-(y)A*, *-(y)I*, *-(y)Alı*, *-ken* ... vd. iken; bunların dışında bazı eklerin birleşmesiyle oluşan birleşik yapı¹⁰ eklerle belirteç kullanımları vardır (Gülsevin, 2001: 126-127). *-{DI⁴KÇA}* biçimbirimi bunlardan biridir. Yapısı bu çalışmanın konusu olmayıp biçimbirimin kullanım ve işlevlerine, özellikle *karşıolgusallık* bildiren ifadelerle yer verilmiştir.

3.1. Zamanda devamlılık/süreklilik işlevi

Ağlarım hatıra *geldikçe* gülüşüklerimiz. (Mahir XVIII).

Dedem koynunda *yattıkça* benimsin ey güzel toprak. (Süleyman Nazif).

Hakkın yüzü *güldükçe* gülümser beşeriyet. (Tevfik Fikret).

Bir kayalıktan dökülen, *döküldükçe* köpüren beyaz bir şelale... (Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil).

Gencan (1979: 401), *zaman ulaçları* başlığında verdiği yukarıdaki örnek kullanımlarla ilgili *kendisinden sonra gelen yüklem*in hangi vakitlerde, ne kadar yinelenildiğini, sürdüğünü belirtmeye yarar açıklamasıyla zaman işlevine vurgu yapmıştır. Gülsevin'den alınan aşağıdaki örneklerin de aynı işlevli oldukları görülmektedir.

Eski günlerimizi *hatırladıkça* gözlerim doluyor.

Konuştukça birbirimizi daha iyi anlayacağız.

Mahalleye *uğradıkça* çocuklara şeker dağıtırdı. (Gülsevin, 2001: 130).

Banguoğlu (1974: 433), *-{DI⁴KÇA}* ulaç biçimbirimini, *zaman* başlığı altında değerlendirdiği ulaçlardan (izleme, eşzaman, başlangıç, bitim, öncelik, sonralık) *vakitleme zarf-fiilleri* başlığında değerlendirmiş, bazı ulaç biçimbirimlerinin *başcümle*

“counterfactual reasoning” (Aktepe 2022) ve *karşı-olgusal* (Erdenk 2017: 155). Iatridou (2000: 231), karşıolgusallığın yanlış bir terim olduğunu ifade eder.

⁷ Genellikle “eğer ... olsaydı, ... olurdu” şeklinde gerçekleşir. Bu tümcelerde karşıolgusallık, geçmişte gerçekleşmemiş bir durumdan hareketle mevcut durumun ya da geleceğin nasıl etkilenebileceğini ifade eder. İngilizcedeki *if clause* yapıları bu durumu örnekler: *eğer daha dikkatli olsaydın* (koşul tümcesi), *kaza yapmazdın* (sonuç tümcesi). *If you'd been more careful* (if clause), *you wouldn't have had an accident* (main clause).

⁸ Konuşmacının şu anda var olmayan bir durumu hayal ettiği ya da olmasını dilediği durumu belirtir. Karşıolgusallık “keşke” ya da “dilerim ki” gibi ifadelerle kullanılarak gerçekleşir. ör. *Dilerim ki bu sefer iş bulurum. Keşke adını anmasaydım.*

⁹ Sözlüğe madde başı olarak girmeyen belirteçler kastedilmektedir.

¹⁰ Eski Türkçede ne *-dikçe* yapıyla ulaca ne de bu ulacın başka bir şekline rastlanmamaktadır. Anadolu Türkçesinde *-dikçe* bileşik ekinin yanı sıra *-ince* ekinin ve *-diğimce*, *-diğince* bileşik eklerinin de kullanımına rastlanmaktadır (Ediskun, 1999: 263). *Yapıca bazı sınıflandırmalar için bk. +ça* biçimbirimi (Hatiboğlu, 1981: 51), sıfat-fiil eklerinden türetilenler: *-dUkCA* (Gülsevin, 1997: 131), Bir birleşik zarf-fiil yapısı üzerine (Boz, 2005: 46), başka ek ve/ya da edatlarla oluşturulan birleşik zarf-fiil ekleri: *-dUkCA* (Gülsevin & Boz, 2013 :100).

fiilini zaman içinde kendilerinin tekrar ve devamına tabi kaldığını -dikçe zarf-fiillerinin bu anlatımda en çok kullanılan şekli olduğunu ifade etmiştir.

Ankara'ya *geldikçe* bize uğra.

Görüşükçe daha iyi anlaşacaksınız.

Hengirmen (2006: 265), anlamlarına göre beşe ayırdığı ulaçlar (bağlama, durum, sebep, kıyaslama) arasında $\{-D^kK\}$ ulaç biçimbirimini *zaman ulaçları* başlığında değerlendirmiştir.

İnsan *yaşadıkça* öğrenir.

Ediskun (1999: 262), *zaman ulaçları* alt başlığında ele aldığı bu biçimbirimi *vakit ulaçları* olarak değerlendirmiş, kendisinden sonraki eylemin a) hangi vakitlerde yapıldığını ya da yapılacağını b) kendi eyleminin süresince süreceğini, kimi kez bu sürenin bir artma ya da eksilme ile oluşacağını anlattığını, ifade etmiştir.

Şimdi o nimetleri *hatırladıkça* yutkunuyoruz. (R. H. Karay).

Dedem koynunda *yattıkça* benimsin, ey güzel toprak! (S. Nazif).

Saçlarını *kestikçe* uzamış... *Güldükçe* yanaklarında güller bitirmiş. (R. H. Karay).

her belirteci ile kullanılan ulaç biçimbirimi için *vakit bakımından kesinlik* işlevi kazandığını belirterek örneklendirmiştir:

Bize *her geldikçe* çiçek getirir.

Korkmaz (2009: 1023-1027), fiilden ad türeten ekler bahsinde $\{-D^kK\}$ ulaç biçimbiriminin *-Dik/-DUk* ortaç ekinin *+çA* belirteç türetme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş olduğunu ifade ederek *zarf-fiiller* konusunda işlevlerine (zamanda devam, zamanda süreklilik ya da sık sık oluş, şart vd.) yer verir.

3.2. Pekiştirme işlevi

Yinelenen eylem tabanlarından birincisine gelir ve ikincisine *aşırılık*, *abartı*, *çok*, *pek çok* gibi anlamlar katar (Gencan, 1979: 401; Hatiboğlu, 1981: 51; Ediskun, 1999: 263).

Gözümdeki değeri *çoğaldıkça* çoğalıyordu.

Aşağıdaki kalabalığın gürültüsüne *söylendikçe* söylendiler.

O kadar heyecanlıydı ki *anlattıkça* anlatıyordu.

3.3. Derece, miktar işlevi

Ulaçlık görevinden sıyrılarak “yeterince, bir hayli” anlamıyla kullanılan *oldukça* ve “artıp eksilme ya da yavaşlayıp hızlanma vd.” ifade eden *gittikçe* kalıplaşmış ulaçları da bu işlevle kullanılmaktadır (Banguoğlu, 1974: 227; Gencan, 1979: 401; Ediskun, 1999: 263).

Bu dağ başında şehirli olmaktan *oldukça* uzak bir yaşam sürüyordu.

Babaannesinin yanı başında *gittikçe* onunkine benzeyen durağan bir ömür...

3.4. Karşılgusallık işlevi

Banguoğlu'nun (1974: 434) *-dikçe zarf-fiilleri başcümle fiilini kendileriyle orantılı ya da kendilerini başcümle fiiline şart kılmak üzere de kullanırlar* olarak ifade ettiği koşul içeren bazı önermeler *karşılgusallık* işlevlidir.

Çalışıkça başarılı olurum.

[Gerçekte çalışılmamış, ama çalışsaydı başarılı olurdu].

Onu *dinledikçe* sorunları çözerdi.

[Gerçekte dinlememiş, dinleseydi sorunlar çözüldü].

Erken *kalkıkça* otobüsü yakalardım.

[Kalksaydı otobüsü yakalardım, ancak kalkmadı].

$\{-D^kK\}$ ulaç biçimbiriminin olumsuzunda da sezilen koşul anlamı, *karşılgusallık* ifade eder. Kendisinden sonraki önermenin yüklemi de olumsuz olur. Ediskun bu işlevi *kendinden sonraki eylemin meydana geliş sınırını gösterir* şeklinde ifade ederek örneklendirmiştir. Bu örneklerin geçmiş zamandaki kullanımı bir olasılığa, dolayısıyla *karşılgusal* bir yorumlamaya işaret eder.

Ben, o romanı *okumadıkça* bir fikir söylemezdim. (Ediskun, 1999: 262).

[Romanı okumadı, fikrini söylemedi].

Bu tembellikten *vazgeçmedikçe* yolunda ilerleyemezsiniz.

[Tembellikten vazgeçmedi, ilerleyemedi].

Ücretleri *arttırmadıkça* çalışanların verimliliğini arttırmak mümkün değildi.

[Ücretler azdı, verimlilik azdı].

Boz (2015: 50), ulaç biçimbirimlerini (asıl, ortaçtan türetilen, ad-eylemden türetilen vd.) yapısal olarak beş ana grupta incelemiştir. Ortaçtan türetilen ulaçlar başlığında ele aldığı $\{-DI^k\}$ ulaç biçimbirimini *niteleme*, *bağlama* işleviyle değerlendirmiştir. Örnek kullanımlarının geçmiş zaman kullanımlarının karşılığusallık işlevli, gelecek ve geniş zaman biçimbirimleriyle işaretlenenlerinin olgusallık dışı olduğu düşünülmektedir.

Sen *gittikçe* ben ısrarla burada kaldım. [ben seninle gelmedim].

Bu yükü *taşıdıkça* daha güçlü olacaktın. [taşımadın, güçlü değilsin].

Ürünlerimizi *sattıkça* kazancınız çok olacak. [ürünlerimizi satmadınız, kazancınız az ancak durum belirsiz olduğu için olgusallık dışı].

Buralara *takıldıkça* zamanın boşa gider. [takılmazsan zamanın verimli geçecek ancak durum belirsiz olduğu için olgusallık dışı].

Bize *takılmadıkça* buralarda nefes alamazdın. [bize takıldın, nefes alabilirdin].

Aslan (2018: 123) da, ulaç eklerini işlevlerine göre sınıflandırdığı tabloda $\{-DI^k\}$ ulaç biçimbirimini *zaman* işlevlerinden (sonralık, öncelik, eş zamanlılık, bitirme vd.) *süreklilik* ulamında, *olumsuzu* $\{-mADI^k\}$ biçimbirimini de *koşul* ulamında değerlendirmiştir. Koşul ulamında ele alınabilecek tüm örnek kullanımların *karşılığusallık* işlevini üstlendiği ayrıca 4. *Karşılığusallık İfadeler* başlığında değerlendirilecektir.

4. Karşılığusallık İfadeler

Aşağıda $\{-DI^k\}$ ve olumsuz $\{-mADI^k\}$ ulaç biçimbirimleri için tanıklanan önermelerin *karşılığusallık* işlevleri değerlendirilmiş *karşılığusallık koşullu bildirimleri* (*şart* ve *varsayım*), *karşılığusallık dilekler* ve *diğer karşılığusallık bildirimleri* ifade etmeleri bakımından üç ulamda incelenmiştir.

4.1. Karşılığusallık Koşullu Bildirimleri (*Counterfactual conditionals*)

Karşılığusallık koşullu tümcelerinde, yan tümcede olgusal durum hakkında bilgi verilir. Ana tümcede olgusal dünyaya paralel olarak verilen varsayımsal durumun konuşucunun yaklaşımıyla sonucu ifade edilir. Öncül olgusalsa, sonuç da olgusaldır; yani sadece öncüldeki koşulun gerçekleşmesi durumunda ana tümcedeki mantıksal sonuç bildirimini gerçekleştirebilir (Kratzer, 1981'den akt. Üzümlü, 2020: 127). Tanıklanan karşılığusallık koşullu bildirim örnekleri kendi içinde Lyons (1977), Declerck (2011) ve Kumakiri (2013)'nin görüşleri çerçevesinde *şart*, *varsayım* ve *diğer karşılığusallık bildirimleri* olarak değerlendirmiştir.

4.1.1. Şart Bildirimleri

Gerçekleşmesi başka bir şarta bağlı olan olaydır, geçmişte ya da şu anda gerçekleşmemiş durumlar ya da sonuçlar hakkında alternatif bir gerçeklik belirtmektedir.

Gözyaşlarınızı tutmayın, *ağladıkça* açılırdınız. (Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı).

[Şart: ağlamak. Gerçek: gözyaşlarını tuttu, açılmadı].

Tembellik *yapmadıkça*, bir işte dikiş tutturabilirdin.¹¹

[Şart: tembellik yapmamak. Gerçek: dikiş tutturamadı].

Giriş maddesi özel isim *oldukça*, büyük harfle başlardı ama özel isim değildi.¹²

[Şart: giriş maddesinin özel isim olması. Gerçek: özel isim değil].

Anladıkça çözüm üretseydin, şimdi daha rahat olurdu.¹³

[Gerçekte anlamış ve çözüm üretmemiş].

¹¹ <https://psikeart.com/tum-sayilar/dergiler/psikeart/sayi-24-tembellik/> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹² <https://www.turkedebiyati.org/imla-yazim-kurallari/> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹³ <https://www.abprojeyonetimi.com/motivasyonunuzu-zirveye-cikaracak-gunluk-30-olumlama-cumlesi/> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

Tanımlanan örnekler, bir olayın sürekliliğine ya da tekrarlanmasına bağlı olarak, gerçekleşmeyen alternatif sonuçları ifade etmektedir. Bu tümcelerde, şart koşulan olayın gerçekte olmadığı ya da farklı sonuçlandığı ima edilirken gerçekleşmemiş olsaydı nasıl bir sonuca yol açabileceği üzerine bildirimler kurulur.

4.1.2. Varsayım Bildirimleri

Gerçekleşmemiş bir olayın olası sonucu hakkında tahmin yapılır. Varsayım tümceleri gerçek olma olasılığı taşıyan, geleceğe ya da şimdiki zamana dair olasılıklar üzerinde dururken, karşıolgusal tümceler zaten gerçekleşmemiş bir durumdan yola çıkarak alternatif gerçekliği ifade eder.

Çalıştıkça daha iyi bir kariyer yapabiliyordum.¹⁴

[Varsayım: çalışsaydı kariyeri iyi olabilirdi. Gerçek: çalışmadı].

Zaman *geçtikçe* seni daha az düşünürdüm, ama hiç öyle olmadı.¹⁵

[Varsayım: zaman geçerse daha az düşünürdü. Gerçek: az düşünmedi].

Sabrettikçe sonunda başarılı olurdu, ne var ki sabredemedim. (Cemil Meriç, Jurnal).

[Varsayım: sabretseydi başarılı olurdu. Gerçek: sabretmedi].

Para *biriktirdikçe* hayal ettiğim eve sahip olabiliyordum. (Napoleon Hill, Zengin Baba Yoksul Baba).

[Varsayım: hayal ettiği eve ulaşabilirdi. Gerçek: ulaşmadı].

Yazdıkça kitabımı bitirebilirdim, yazmaya başlamadım bile! (Steven Pressfield, Savaşçı Yazar).

[Varsayım: yazsaydı kitabımı bitirecekti. Gerçek: yazmadı].

Tanımlanan örneklerde geçmişte gerçekleşmemiş eylemler üzerinden varsayılarak (çalışmak, zaman geçirmek, biriktirmek vd.) olası sonuçlarla ilgili karşıolgusal ifadeler bildirmektedir.

4.2. Karşıolgusal Dilekler

Gerçekleşmemiş bir olay ya da durumun dilenmesiyle ifade edilen tümcelerdir. Var olan durumun aksine bir başka durumun gerçekleşmesi arzulanmaktadır. Yani dilek tümcesi hayali kurguları ifade eder.

Çalıştıkça daha çok öğrenirdim, keşke deneseydim. (Charles Duhigg, Alışkanlıkların Gücü).

[Dilek: daha çok öğrenmek. Gerçek: çalışmadı, öğrenmedi].

Daha sık görüşseydik, seni *gördükçe* daha mutlu olurdu.¹⁶

[Dilek: Daha sık görüşmek. Gerçek: görüşmedi, mutlu olmadı].

Keşke dinleseydim, *dinledikçe* daha iyi anlardım. (Stephen R. Covey, Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı).

[Dilek: Dinlemek. Gerçek: dinlemedi, anlamadı].

Konuştukça daha iyi anlaşabilseydik.¹⁷

[Gerçekte anlaşılmamışlar].

Tanımlanan örnekler, bir olayın ya da durumun sürekli tekrarlandıkça farklı bir sonuç ortaya çıkarmasını dileyen tümcelerdir. Bu tümcelerde kişinin mevcut durumu değiştirme isteği, hayali bir süreç üzerinden dile getirilir. *Keşke* başta olmak üzere dilek işaretleyicileriyle birlikte kullanılır.

4.3. Diğer Karşıolgusallık Bildirimleri

-{DİkÇA} ulaç biçimbirimi ile kullanılan *karşıolgusal koşul ve dilek* bildiren yapılar dışında karşıolgusallık ifade eden başka işlevli kullanımlar da mevcuttur.

4.3.1. Olumsuz Anlam İçeren Karşıolgusal Bildirimler

Yanıldıkça daha çok hata yapacaktı. (John C. Maxwell, Başarısızlıkla Yüzleşmek).

[Yanılmamış ancak yanılıyordu hata yapacaktı].

İstemedikçe bu durumun içinden çıkamıyordum, ama fark etmedim. (Tony Robbins, İçindeki Devi Uyandır).

¹⁴ <https://blog.ofix.com/is-hayati-icin-okunmasi-gereken-10-kitap/> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹⁵ <https://www.lavinyadergisi.com/product/index/?id=16> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹⁶ <https://www.yumpu.com/en/document/view/65164891/bi039sey-psikoloji-2019-2020-yllg> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹⁷ <https://vogue.com.tr/metropol/sozlesme-yapmadan-olmaz> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

[Fark etmeden istemediği bir durumdan çıkamamış].

Bu tür tümceler, olumsuz ya da istenmeyen durumların tekrarlanan bir eylem sonucunda ortaya çıkacağını ima eder. Karşıolgusal bir durum üzerine inşa edilir ve gerçekte olmayan bir durumu varsayar.

Denedikçe başarısız olacaktık, bu yüzden denemedik. (Seth Godin, Dip).

[Başarısız olacaklarını düşündükleri için denememişler].

Konuyu açtıkça daha çok kızacaktı. (İvan Gonçarov, Oblamov).

[Karşı tarafın kızacağı varsayılarak konu açılmamış].

Bir olayın tekrarlandıkça, istenmeyen ya da umutsuz bir sonucun meydana geleceğini ima eden bu yapılar gerçekte olmayan bir olaya/duruma yönelik olasılıkları içerebilir.

4.3.2. Geleceğe Yönelik Karşıolgusal Bildirimler

Hatalarını gördükçe ona daha az güvenirdim.¹⁸

[Gerçekte hatalarını görmemiş ve güvenmeye devam etmiş].

Daha çok okudukça sınavı geçebilirdim.¹⁹

[Gerçekte yeterince okumamış ve sınavı geçememiş].

Sürekli tartıştıkça ilişkimiz kopacaktı.²⁰

[Gerçekte tartışmışlar ancak ilişkinin kopma olasılığı bir varsayımdır].

Gerçekleşmemiş bir durumu varsayarak bu kez *ileriye dönük olası karşıolgusal sonuçlar* üreten tümcelerdir. Bu tümceler olgusal dışı tümcelerle benzerlik gösterse de (her ikisi de gelecekteki olasılıkları ya da olasılık dışı durumları içerir) ileriye dönük karşıolgusal tümceler, geçmişte gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş bir olayın/durumun gelecekte yaratacağı olası sonuçları tartışırken; olgusal dışı tümceler varsayımsal bir geçmiş olay/durum veya farklı bir bildirim üzerine kurulmaz.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçede $\{-DI^fK\check{C}A\}$ ulaç biçimbiriminin kullanıldığı tümcelerin işlevleri, özellikle karşıolgusal bağlamlarda nasıl bir dilsel yapı oluşturduğuna dair bir inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. $\{-DI^fK\check{C}A\}$ ulaç biçimbiriminin olaylar veya durumlar arasındaki sürekliliği, tekrarı ve aşamalı değişimi ifade eden yapısal bir işlevi olduğu bilinmektedir. Ancak bu yapının, yalnızca zamanla meydana gelen değişikliklerde değil, aynı zamanda *varsayımsal ve olası sonuçlar* üzerine kurulmuş önermelerde de kullanıldığı ve *karşıolgusalılık* işlevi de üstlendiği tanıklanmıştır.

Özellikle karşıolgusal tümceler bağlamında, $\{-DI^fK\check{C}A\}$ ulaç biçimbiriminin varsayımsal durumların varsayımsal (hayali, kurgusal) bir devamlılık içinde değerlendirilmesine olanak sağladığı tespit edilmiştir. (bk. *İleriye dönük karşıolgusal tümceler*) Özellikle tercüme metinlerden tanıklanan kimi örneklerde $\{-DI^fK\check{C}A\}$ ulaç biçimbiriminin kullanımında bir zorlama sezilmekteyse de, tümcelerde bir durum/olayın gerçekte olmamasına rağmen, tekrarlanmış olsaydı nelerin farklı olabileceğine dair olasılıklar ifade edilmektedir. Örneğin, *Daha çok çalıştıkça sınavı kazanacaktım* gibi tümceler, geçmişe dayalı bir karşıolgusal varsayımın geleceğe yönelik sonuçları hakkında bilgi verir (olgusal dışı tümcelerden farklıdır).

Bu bağlamda, $\{-DI^fK\check{C}A\}$ ulaç biçimbirimi ile kurulan karşıolgusal tümcelerin diğer tümcelerden ayırt edici yanı, *geçmiş zamana işaret etmesi ve gerçeklik dünyasındaki bir olayın zıddında yer almasının yanında, dünyada gerçekleşmemiş olayların üzerine inşa edilen ve varsayımsal bir geleceği de betimleyen yapılar* olmalarıdır. Sonuç olarak, bu biçimbirimin dilde çok işlevli bir araç olduğu ve *karşıolgusal* önermeler yaratmada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Gelecek araştırmalar, bu ekin farklı bağlamlardaki kullanımını ayrıntılandırarak dilsel varsayım ve olasılık yapıları üzerinde yeni bakış açıları geliştirebilir.

KAYNAKÇA

Aslan, E. (2018). *Türkiye Türkçesi II- Biçimbilgisi* (içinde). Sözcük Türünü Değiştiren Biçimbirimler (ed. Erdoğan Boz). Ankara: Gazi Kitabevi.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.

¹⁸ <https://www.quora.com/My-girlfriend-is-really-insecure-and-always-questions-my-loyalty-what-should-I-do> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

¹⁹ <https://www.quora.com/I-am-not-able-to-focus-on-maths-I-really-want-to-study-it-but-I-wasnt-able-to-I-find-maths-great-but-when-I-sit-to-study-my-mind-doesnt-allow-me-to-do-so> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

²⁰ <https://dthuseyindogan.com/esler-neden-surekli-kavga-ederler/> (Erişim Tarihi: 23.09.2024)

- Belek, B. (2023). *Türkçede Gerektirim*. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi): Eskişehir.
- Boz, E. (2005). Bir Birleşik Zarf-Fiil “Fiil+Sıfat-Fiil Eki+ (İyelik Eki+) Hal Eki” Yapısı Üzerine. *İlmi Araştırmalar*. S:19, ss: 43-48.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi, Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E., Bozkurt, F., & Doğru, F. (2018). Corpus-based research on terminology of Turkish Lexicography (CBRT-TURKLEX). *Lexikos*, 28, pp: 428-439.
- Declerck, R. (2011). The Definition of Modality. A. Patard ve F. Brisard (Haz.), *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* içinde (pp: 21-44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Denizer, F. U. (2023). *Türkçede Karşıolgusallık*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi): Ankara.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gencan, T.N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C:2, S:5, ss. 122-143.
- Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. (3. Baskı) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Iatridou, S. (2000). The Grammatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry*. Volume 31, Number 2, Spring, pp: 231-270.
- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kumakiri, T. (2013). Epistemic Modality and Conditional Sentence: On the Presentative Particle of an Arabic Dialect of Tunis (Tunisia). *Tokyo University Linguistic Papers (TULIP)* 33. pp:155-173.
- Lyons, J. (1977). *Semantics II*. Cambridge: University Press.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi): Ankara.
- Üzüm, M. (2020). Türkçede Karşıolgusallık: Korpus Temelli Bir İnceleme. *Dilbilimde Güncel Tartışmalar 3* (içinde). ss: 123-130. Dilbilim Derneği Yayınları: Ankara.

Elektronik Kaynaklar

Türk Sözlükbilimi Derlemi (TSD). <http://tsd.ogu.edu.tr/index.php>

Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). [TUD \(tnc.org.tr\)](http://tnc.org.tr)